
ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN HUMANITIES
INSTITUTE

№1/2024

Жылына 4 рет шығады
2001ж. Шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2024

Бас редакторы **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты, Астана, Қазақстан
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD) Астана, Қазақстан

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 15.03.2024 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курьжжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 15.03.2024ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

© Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the **A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute**, Astana, Kazakhstan
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the **A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute**, Astana, Kazakhstan

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkerova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhhan L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 15.03.2024 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

© A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АЛПЫСБАЕВА А.Е., АШИМХАНОВА С.А., ӘБДІМАНАПОВА М.Б.	М. Жұмабаевтың «Гүлсім ханымға» өлеңінің лингвопоэтикасы және аудармадағы көрінісі.....	7
БАЛТАБАЙ Д.Ә.	«Шежіре-и теракиме» еңбегіндегі кейбір түркі сөздерінің этимологиясы.....	24
КЕМБАЕВА А.Т., ЖҰБАЙ О.С.	Шерхан Мұртаза шығармаларындағы ұлттық мәдениеттің тілдік көріністері.....	35
КҮДЕРИНОВА Қ.Б. СЕРІКҚЫЗЫ М.	А.Байтұрсынұлы сөзсаптамындағы қазақ сөзінің дәстүрлі прагматикасы.....	52
KURMANGALI F.T., MAMAYEVA G.B., BEIMBETOVA A.A.	National cultural connotation of regular expressions and national code in kazakh and english languages.....	67
РАЙНБЕКОВА Г., KASAROGLU CENGEL H.	Терминологиядағы антонимия (қазақ тілінің антонимдер сөздігі негізінде).....	80

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АЙТУҒАНОВА С.Ш. СӘРЕКЕНОВА Қ.Қ.	Ясауи хикметтеріндегі айшықтаулардың көркемдік қызметі.....	92
АКНМЕТОВА І.В., KALIYEV A.K., АҒА М.	The role of woman in birth rituals of kazakh and turkish people.....	104
АМАНҒАЗЫҚЫЗЫ М.	Постмодерн әдебиетіндегі қала тақырыбы.....	118
ISPANDIYAROVA A.T., ABSADYK A.A.	The concept «woman» in kazakh folk lyrics.....	133
ИБРАЙХАНОВА А.Қ.	Сапарғали Бегалин поэмаларындағы ертегі, аңыздар ізі.....	143
ҚАМАРОВА Н.С., ЖАЙЛОВОВ Б.С.	Әбіш Кекілбайұлы – әдебиеттанушы.....	157
НОҒАЙБЕКҚЫЗЫ Л., ДАРИБАЕВ С.Д.	Бесікке салу ғұрпына қатысты қастерлі ұғымдар	172
НУРГАЛИ Қ.Р., МЕЛЬНОВА К.В.	Основы миропостроения в произведениях жанра фэнтези.....	188

СЕЙСЕНҚҰЛҰЛЫ Ө., КЕНЖЕҚОЖАЕВА А.М., ТӨЛЕУБАЕВА К.А.	«Абайтану» ғылымы және қытай қазақтарының Абайды тануы.....	200
СҰЛТАНҒАЛИЕВА Р.Б.	Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасындағы әдеби интерьердің мекеншақтық қызметі.....	213
ХАМИДОВА А.Х., КАНАФИНА М.А., ЖУМСАКБАЕВ А.Т.	Образ грешницы в драме А.Н. Островского «Гроза».....	224
ҮЕРСАИНОВА А.В., КОШАНОВА ЗН.Т., ТАЛАСПАЕВА ЗН.С.	The contribution of the academician and writer Sabit Mukanov to Shokan studies.....	236

**ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND
LITERATURE**

КЛЫЧНИЯЗОВА Г.Н., СЫРЛЫБАЕВА Г.Т.	Оқушылардың айтылым мәдениетін қалыптастырудың лингвистикалық аспектілері	248
МАЖИЕВА Н.А., БАЛТАБАЕВА Н.С.	Эпостардағы «қаһарман-қыздар» бейнесін ЖОО-да СТО технологиясы арқылы оқыту.....	263

FTAMP 17.07.41

DOI <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-1.07>

*С.Ш. АЙТУҒАНОВА¹

Қ.Қ. СӘРЕКЕНОВА²

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан^{1,2}
(e-mail s-aituganova@mail.ru¹, sarekenova_kk@enu.kz²)

*ЯСАУИ ХИКМЕТТЕРІНДЕГІ АЙШЫҚТАУЛАРДЫҢ КӨРКЕМДІК ҚЫЗМЕТІ

Аңдатпа. Мақалада Ясауидың хикметтер жинағы көркемдік-бейнелілік тұрғыда талдау нысанына алынған. Хикметтердің поэзия жанры ретіндегі мәні қарастырылып, айшықтау үлгілері анықталады. Адамгершілік қасиет, адамдық борыш, имандылық, рухани тазалық сияқты ұғымдарды танытудағы айшықтаудың бір түрі – поэтикалық қайталаудың маңызды қызметі зерделенеді.

Сопылық ілімнің ірі өкілі Қожа Ахмет Ясауи көне түркі поэзиясы мен шығыстық араб, парсы поэзиясын шебер үйлестіріп, түркі дүниесіндегі үздік поэтикалық үлгіні туындатты. Шығыс поэзиясының бірнеше жанрын түркі поэзиясының бұрыннан қалыптасқан дәстүрімен астастырып, хикмет жанрын қалыптастыруы өз алдына үлкен жетістік болса, сол жанрдың мазмұндық салмағын тереңдетудегі ізденісі де жаңа рухани биіктікті танытады. Мазмұнды ашудағы көркемдік тәсіл ретінде поэтикалық қайталаулар маңызды рөл атқарады.

Ясауи хикметтерінің мәні мен мазмұны, рухани-танымдық маңызы бірнеше зерттеулерге арқау болды. Тілдік, әдеби, этнографиялық тұрғыда жан-жақты қарастырылып келді. Хикмет авторы қолданған қайталау үлгілері, олардың идеялық-көркемдік қызметі де арнайы зерттеуді қажет етеді. Ясауи рухани ілімнің ірі өкілі ғана емес, дәстүрлі поэзиямен сусындаған ақын болғандықтан, оның хикметтері көркемдігі жағынан да ерекшеленеді. Мақалада ақын қолданған поэтикалық қайталаудың әдепкі (анафора) және кезекті (эпифора) қайталау сияқты түрлері анықталып, сол негізде қорытындылар жасалады.

Түйін сөздер: хикмет, поэзия, айшықтау, поэтикалық қайталау, анафора, эпифора.

*Мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитеті қаржыландыратын АР14870245 «Ахмет Ясауидың «Диуани хикметіндегі» тілдік-мәдени кодтар» ғылыми жобасы аясында жазылды.

Кіріспе. Ясауи хикметтерінің ерекшелігі тақырыптық, идеялық, мазмұндық, көркемдік жағынан жан-жақты қарастырылып, талданып келеді. Осылардың ішінде ақынның хикметтерінің көркемдігін, яғни оның қолданысындағы көркемдік-бейнелеу құралдарының өзіндік ерекшеліктерін айқындау да маңызды.

Ясауи мұрасының зерттелуі ғылымдағы пәнаралық ясауитану ғылымының қалыптасуына жол ашты. Түркі дүниесінде кеңінен назарға алынған «Диуани хикмет» құнды рухани әрі поэтикалық мұра ретінде көптеген зерттеулерге нысан болды. Қазақ ғылымында Ясауи мұрасы философиялық, әлеуметтік, лингвистикалық, әдебиеттану ғылымдары аспектісінде терең зерттелді. Д.Кенжетайдың «Қожа Ахмет Ясауи дүниетанымы»[1], А.Әбдуовтің «Қожа Ахмет Ясауидің дүниетанымы» [2], Б.Қорғанбековтің «Қожа Ахмет Ясауидің «Диуани хикметі» және қазақ фольклоры» [3] монографияларында руханият ұстазы еңбегінің мән-маңызы жан-жақты сараланған. Сондай-ақ татар ғалымы А.М. Шариповтың «Зарождение и становление системы стихотворных жанров в древнетюркской и тюрко-татарской литературе (VIII-XIV вв)» [4] атты зерттеуінде хикмет жанрының табиғаты салыстыру негізінде анықталады.

Д.Кенжетай: «Иасауидей пірі, Абайдай хәкімі, Шәкәрімдей данасы бар бүгінгі қазақ қоғамы өзінің діни кеңістігін зерттеп, танып, үйрену үшін алдымен солардан қалған мұраларды игеру сатысынан өтуі тиіс. Иасауи салған жол Абайдан кейінгілерге де үлгі болды. Иасауи хикметтері нақыл, терме, қара сөз ретінде дәстүр мен әдеп, ойлау мен таным желісі болып тарихымыздың белестері мен атақты тұлғаларының тілінде, жүрегінде, ділі мен қаламында мирас болды. Солардың бірегейі де Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы» [5, 208], – деп Ясауидей ғұламаның әдеби мұрасының мән-маңызын тұжырымдайды.

Әрине Ясауи хикметтері тек қана көркем шығарма ретінде жазылған туынды дей алмаймыз. Мұнда көбіне танымдық, тәрбиелік мәселелер жетекші рөл атқарған. Ясауи сопылық ілімді дәстүрлі поэзиямен айшықтаған терең білімді ақын болғандықтан, оның шығармалары көркемдігі жағынан да ерекшеленеді. Ясауи хикметтерін оқып отырып, онда теңеу, ауыстыру (метафора), ұлғайту (гипербола), кішірейту (литота), дамыту (градация) айқындау (эпитет), символ, кейіптеу, тұспалдау (аллегория), қайталау, инверсия, арнау т.б. сияқты көркемдік-бейнелеу құралдарының кеңінен қолданылғанын көреміз. Олардың көркемдік деңгейіне ғалым Р. Сыздықова былайша баға береді: «Ясауидің аты мен ілімін кеңірек жайып, сан ғасыр сақтап келуіне себеп болған факторлардың бірі емес, бірегейі, біздің топшылауымызша, «Хикметтер» сияқты әсем поэтикалық дүние болған деп ойлаймыз. Хикметтер кезінде ауызша тараған. Оның мазмұны мен көркемдігінің мықтылығы сондай, бұл кейін поэтикалық мектепке ұйытқы болған, Ясауи хикметтерінің жанры мен стилінің үлгісінде кейінгі кезеңдерде ондаған сопы ақындар көптеген туындылар ұсынғанын білеміз» [6, 10].

Осы көркемдік тәсілдердің ішінде Ясауи хикметтерінде айшықтаулардың атқаратын қызметі де ерекше. Айшықтаулар мәтіндегі сөздерге ерекше екпін, тыныс беру арқылы тілдің әсерлілігін күшейтетіні белгілі. Айшықтаудың бірнеше түрі бар. Олардың басым бөлігі Ясауидің хикметтерінде көрініс тапқан. Әсіресе қайталаулар жиі кездеседі. «Қайталау– ауызша шығарылатын поэзияның ең қажетті шарттарының бірі. Ол поэзиялық туындының генетикалық негізі. Қайталау - фольклорлық шығармалардағы негізгі әрі эстетикалық функция атқаратын тәсіл. Қайталау арқылы сөздің қуаты тереңдейді, оны жеткізудің белгілі бір дәстүрі орнығады, сөздің мағынасы кеңейеді. Қайталаудың көркемдік мәнге ие болуы VI-VIII ғасырлардағы Орхон жазбаларында байқалды. Мұнда қайталау баяндау бірлігін, ойдың көркемдігін аңдатты. Қайталау салт, ғұрып жырларында мол кездеседі. Белгілі бір сөзді, тіркесті қайталау арқылы ырғақ туады. Қайталау – ойды көркемдеп, айқындап берудің көне тәсілі» [7, 109-110]. Біз мақалада хикметтердегі қайталау үлгілерінің көркемдік қызметін қарастырамыз.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Сопылық ілімнің қыр-сырын меңгеру жолында көп ізденген Қожа Ахмет Ясауи араб, парсы халықтарының да сопылық поэзиясының үлгілерімен танысып, жете меңгерген және оны өз шығармашылығында дамыта білген. Сондай ізденістерінің нәтижесінде шығыс поэзиясына тән бірнеше жанрларды алып келіп, оларды түркі поэзиясында бұрыннан келе жатқан жанрлық түрлермен астастырып, хикмет жанрын қалыптастырды деуге болады. Татар ғалымы А. Шарипов өз еңбегінде түркі тілді поэзиядағы хикмет жанрының алғашқы үлгілері Ясауи туындылары екенін атап көрсетіп, хикметтің аясына ғазал, мадақ, мінәжат, муназара, мураббағ т.б. бірнеше жанрлық түрлердің кіретінін айтып, түсініктеме береді [4].

Ясауитанушы ғалым Д. Кенжетай хикметке былайша сипаттама береді: «Хикмет»сөзі (арабша) тілдік тұрғыдан алғанымызда «ақыл», «парасатты сөз», «дін ілімі», «ең шынайы ілім арқылы ең шынайы болмысты (Тәңірді) тану деген мағынаны білдіреді. Сонымен қатар хикмет – Құранның мазмұны мен мәні, яғни Құдайлық аянның өзегі болып табылады» [1, 28]

Мақалада Қожа Ахмет Ясауи хикметтеріндегі айшықтаулардың көркемдік қызметін таныту мақсатында салыстыру, талдау, жинақтау әдістері қолданылды.

Талқылау және бақылау. Ясауи хикметтеріндегі қайталау түрлеріне тоқталсақ, поэтикалық қайталаудың бірнеше түрі бар екені бізге теориялық еңбектерден белгілі. Мысалы, әдепкі қайталау (анафора) және кезекті қайталау (эпифора) үлгілеріне автор ерекше назар аударады. Эпифора сөйлемнің әсерлілігін күшейту үшін белгілі бір сөздің немесе сөз тіркесінің өлеңнің соңында қайталанып берілуі. 8-хикметте «ғой мен» деген тіркес ақынның өз атынан баяндалатын ойды білдіреді. Сол арқылы автордың айтпақ болған ойы, хикметтің идеялық мазмұны айқындалады:

Сол тәңірім құдіретімен назар қылды,

Қуанумен жер астына кірдім ғой мен.

Ғаріп пендең бұ дүниеден сапар қылды,

Жақын болып жер астына кірдім ғой мен [8, 21], – дейді.

Мұндай ерекшеліктерді 3,7, 10,11 13, 14, т.б. бірнеше хикметтерінен көреміз. Бір жерде бір ғана сөз немесе сөз тіркесі қайталанып берілсе, енді бір тұстарда тұтас ой қайталанып беріліп, ойды тиянақтап отырады.

Көптеген хикметтерде тұтас жолдар бірінші шумақта екі рет беріледі де, әрі қарай әр шумақтың соңғы жолында тұтас қайталанып отырады. Мұндай тұтас жолдың әр шумақ соңында қайталануы біз талдау жасаған жинаққа топтастырылған 134-хикметтің 24-інде кездеседі. Оны төмендегі кестемен көрсетейік:

Хикмет	Шумақ саны (қайталануы)	Мысалдар
2 хикмет	22	Сол себептен алпыс үште кірдім жерге
5 хикмет	12	Сол себептен хаққа сыйынып келдім ғой мен
6 хикмет	12	Заты ұлық ием, сыйынып келдім саған
7 хикмет	19	Мұстафаны жоқтауменен кірдім ғой мен
12 хикмет	8	Қай бетіммен құзырына барамын мен
15 хикмет	7	Ламақанда хақтан сабақ алдым ғой мен
26 хикмет	13	Естіп оқып жерге кірді Құл Қожа Ахмет
31 хикмет	9	Не қылсаң да ғашық қылғын, пәруардігер
39 хикмет	15	Жан мен ділде «хаи» зікірін айтқын, достар
55 хикмет	7	Сен – кемелсің, сен кешесің, уа, Ғафур!
90 хикмет	29	Арыстан бабам сөздерін естісеңіз, тәбәрік
96 хикмет	15	Сопысынып жүрдің де әркез мұсылман болмадың
97 хикмет	16	Кел, жылайық, зікірші құл, зікір айтып
99 хикмет	12	Құлақ салғын, қас үмбеті болам десең
106 хикмет	9	Сол себепті хақтан қорқып үңгір кірдім
108 хикмет	6	Осы іспенен, уа, рабб, сені табамын ба!
111 хикмет	18	Достар, қожам мені пендем дейді ме екен?
116 хикмет	15	Бір мен барым, дидарыңды көрермін бе?
117 хикмет	7	Кімдер үшін келді расул білдіңіз бе?
119 хикмет	10	Қиямен күн мені шерменде қылма
127 хикмет	32	Хақ жамалын көрсетерге кепіл болғай
129 хикмет	16	Қолым тұтып жолға салғын, құдайым
130 хикмет	10	Қолым тұтып жолға салғын, құдайым
133 хикмет	6	Иа, илаһи, ғафу қылғын бар құнамды

Кей тұстарда бірдей жолдар екі хикметте қатар беріліп, бір-бірінің

жалғасы ретінде тұтас ойды білдіреді. Мысалы, бұл 129 және 130-хикметтерде кездеседі.

129-хикметте:

Күнәлі бұл құлың келді дәргейіңе,
Қолым тұтып жолға салғын, құдайым.
Еркімменен жылап келдім сарайыңа,
Қолым тұтып жолға салғын, құдайым [8, 183].

130-хикметте:

Хош, құдіретті пәруардігер, Бір мен барым,
Қолым тұтып жолға салғын, құдайым.
Заты ұлық рахман ием, жаппар ием,
Қолым тұтып жолға салғын, құдайым [8, 185].

Сонымен қатар Ясауи хикметтерінен риторикалық сұрау түріндегі қайталауларды да көп кездестіреміз. Мысалы, 2-хикметінде:

Уа, достар, құлақ салғын айтқаным,
Не себептен алпыс үште кірдім жерге?
Миграж кеші хақ Мұстафа рухым көрді,
Сол себептен алпыс үште кірдім жерге [8, 11].

106-хикметінде:

Уа, достар, шыққан тегім баян етсем,
Не себептен хақтан қорқып үңгір кірдім?
Шын дерт үшін бұл сөздерім аян ой сап,
Сол себепті хақтан қорқып үңгір кірдім [8, 147].

Бұл хикметтерінде ақын алғашқы шумақта сұрақ қояды да, өзінің алпыс үште жерге кіру, үңгірге кіру себебіне өзі жауап береді, рухани кемелдену жолындағы табыстарын баяндайды, өлеңнің соңына дейінгі шумақтардың бәрі де осы сұраққа жауап беру үлгісінде келеді. Демек, қайталаулар ақынның айтқысы келген ойын, негізгі мазмұнды білдіру қызметін атқарып тұр. Ғалым Б.Қорғанбеков: «Хикметтердегі және жыраулар толғауларындағы риторикалық қайталаулардың сипаты Шығыс поэзиясындағы редифтерден сәл басқашарақ. Бұлардағы риторикалық қайталау шығармадағы негізгі мазмұнның түп қазығы тәрізді. Осы хикметтердегі айтылған өзгешеліктер кейінгі ақын-жыраулар шығармаларында да озық үлгі ретінде қабылданды» - деп риторикалық қайталаудың қызметіне назар аударады [3, 220-221].

Зерттеуші Ж.Жақыпов өз мақаласында Ясауи хикметтерінің мазмұнында рухани кемелдену жолында табысқа жетіп отырғанын айтқан лирикалық кейіпкердің «жерге кіруі» парадокс екенін, қазақ тіліндегі қарабайыр дүниеде бұл тіркестің жағымсыз мәндегі құбылыс екенін атап көрсетеді. Ғалымдардың бұл қарекеттің «қылу» екенін, оның түсіндірмесі «жалғыз қалу», «тыныш, таса жерге тығылу» дегенді білдіретінін саралай келе: «оқырманға енді «жерге кірудің» мәні осылайша түсінікті болады, яғни декодталады» [9, 116-117], – дейді.

Ясауи хикметтерінде Аллаға мадақ, пайғамбарға салауат поэзия тілімен айтылады. Автор мінәжат және мадақ сипатындағы хикметтерін әуелі Аллаға, сонан соң Мұхаммед пайғамбарға бағыттайды. Зерттеушілер де Ясауи хикметтері табыстың кілті, оны тыныштандыратын, бірақ құдіретті үні, тынысы болып табылатын даналығы екенін атап көрсетіп, хикметтерде Алла мен Пайғамбарды сүю, діни ережелерді сақтау, кедейлер мен жетімдерді қорғау, өлім, күрес сияқты тақырыптар жиі қамтылатынын айтады [10, 476].

Мысалы, 22-хикметте:

Басқа түсіп Мұхамеддің саудасы,
Мен сен үшін күймек болам, Мұхаммед.
Қай үмбет бар тынбай мадақ айтатың,
Пәк қыл мені, таза қыл, ау, Мұхаммед [8, 39] десе,

25-хикметінде:

Бізден сансыз мадақтау, уа, Мұстафа Мұхаммед,
Есепсіз дұғай сәлемдер, уа, Мұстафа Мұхаммед!
Уа, сейіттің серкесі, пайғамбардың соңғысы,
Адасқанға – ақылшы, уа, Мұстафа Мұхаммед [8, 41] – деп келеді.

Мұнда дінге, рухани ілімге деген ерекше құрметті таныту, мадақ айту мақсатында эпифоралық қайталау тәсілін ұстанады. Сол арқылы өз ойының әсерлілігін арттырады.

Мұхаммед ғалайс-салам есімі құрметпен, ілтипатпен қайталанатын 22-25-хикметтердің мән-мазмұны сопылық ілімді терең меңгерген, рухани кемелдікке жеткен Ясауидің адами және ізгілік жаршысы ретіндегі болмысын барынша танытады.

Ясауидің Сыддық, Омар, Оспан, Әли сияқты мұсылман дүниесінде құрметтелген төрт халифаны сипаттаған хикметтері де бір-бірінің жалғасы іспетті берілген. Олардың есіміне ақын «дүр» деген сөзді қосып айтады. Сөздікте «дүр» сөзі інжу, маржан дегенді білдіреді деп көрсетілген [8, 197].

57-хикметте

Әбу-Бәкір Сыддықтың ізгілікті тұлғасы баяндалған:
Иланғанды бір көрген Әбу Бәкір Сыддық дүр,
Ұстын болып таянған Әбу Бәкір Сыддық дүр.
Мұңдасқанда жылаған, құлдыққа бел байлаған,
Іші-бауыры езілген Әбу Бәкір Сыддық дүр [8, 79].

58-хикметте

Омардың болмысы танытылған:
Екіншісі жар болған, әділетті Омар дүр,
Мүмкіндікте жар болған, әділетті Омар дүр.
Балаға азан айттырған, шарифатты білдірген,
Діннің сөзін ұқтырған әділетті Омар дүр [8, 80].

Бұл хикмет шумағында Омардың азан айту, шарифатты білу жолындағы

қызметіне құрмет білдірілсе, 59-хикметте Оспан болмысы «ұяты күшті» деген қайталанып келетін эпитетпен суреттеледі:

Үшінші досы жар болған ұяты күшті Оспан дүр,
Әрбір сәтте әрқашан ұяты күшті Оспан дүр.
Хақ Расулдың күйеуі, дініміздің игісі,
Пенделердің азаты ұяты күшті Оспан дүр [8, 80].

60-хикметте

«Алланың шерісі» атанған әйгілі Әзірет Әлиге мадақ айтылады:
Төртіншісі жар болған құдай шері Әли дүр,
Мифражда тжар болған құдай шері Әли дүр.
Айтқан сөзі рахмен-ды, көрсең жүзі бір нұрлы,
Кәпірлерді қиратты құдай шері Әли дүр [8, 81].

Осылайша ізет білдіру, үлгі ету мақсатында белгілі рухани тұлғалардың адами болмысын мадақтау олардың есімдерін қайталай айту тәсілімен ұсынылады. Бұл жердегі әр жолдың соңында қайталанып келетін «дүр» сөзі де төрт халифаның тұлғалық болмысын танытуда маңызды рөл атқарып тұр. Ясауи оларды інжу, маржан секілді асыл тастарға балаған.

Хикметтердегі қайталау үлгілерін санамалап көрсетер болсақ, өзіне қарата айтылған толғаныстар 26-хикметте, 27-хикметте және 134-хикметте «Құл Қожа Ахмет», «Қожа Ахмет», «шайхым – Ахмет Ясауи» деп, өз есімін қайталай, өзіне қарата айту тәсілімен айшықталған. Айта кетерлік жайт – 134-хикмет Ясауидің шәкірттері тарапынан қосылған шумақтарға ұқсайды. Өйткені мұнда дін ұстазы болған Ясауиді құрмет тұту сарыны бар.

Аллаға мінәжат сипатындағы 31-хикметте «Пәруардігер» сөзі эпифоралық тәсілдің кілті болып тұр. Мінәжат мазмұнындағы хикметтер көбіне Аллаға жалбарыну, одан тілек тілеу, кейде Алламен сырласу түрінде келеді. Белгілі ғалым И.Жеменей «мінәжат» сөзі бес түрлі мағынаны білдіретінін айтады: 1) Біреумен сырласу, сыбырласу; 2) Алламен сырласу; 3) Біреудің ішкі ойын ұғыну; 4) Сырласу; 5) Алладан тілеу [11, 67].

Мысалы:

Ғашық жолында жоқ болайын бір мен барым,
Не қылсаң да ғашық қылғын, пәруардігер.
Қолым жайып дұға қылам, аллам, жаббар,
Не қылсаң да ғашық қылғын, пәруардігер [8, 48].

Бұл жердегі «пәруардігер» сөзі хақ, жаратушы дегенді білдіреді [8, 202]. Хикмет Алладан тілеу сарынында жазылған.

49 және 50-хикметтерде «дәруіш» сөзі қайталанып келсе, 51-хикметте «ғашықтар», 52-хикметте «ғаріптер», 55-хикметте «Уа Ғафур», 90-хикметте «тәбәрік», 97-хикметте «зікір», 129-130-хикметтерде «Құдайым» қайталаулары идеялық мазмұнды айқындай түседі. Хикметтерде тек ұғымдар, атау сөздер ғана емес, іс-әрекетті білдіретін сөздер де қайталаулар қатарын түзген.

Нәтижелер. Ясауи хикметтерін көркемдік талдау барысында олардағы айшықтаулардың, оның ішінде поэтикалық қайталаулардың көркемдік қызметі анықталды.

Ясауи хикметтерінің танымдық, тәрбиелік мәні, мазмұндық-идеялық, көркемдік қырлары, имандылық, адамгершілік сарындар жан-жақты талданып келеді. Сонымен қатар Ясауидің хикметтерін көркемдік жағынан қарастырып, ондағы көркемдеуіш құралдардың ерекшеліктері мен қызметін айқындау да маңызды болып табылады. Осы мақсатта хикметтердегі айшықтаулардың қоланылу ерекшеліктеріне талдаулар жасалды. Әсіресе риторикалық сұраудың, қайталау түрлерінің автор ойын, дүниетанымын жеткізудегі, хикметтердің мазмұны мен идеясын ашудағы рөлі нақты мысалдар негізінде дәйектелді.

Қорытынды. Көркемдік-бейнелілік жағынан талдау нысанына алынған Ясауи хикметтеріндегі айшықтау үлгілерінің көркемдік қызметі нақты мысалдар негізінде талданып, тұжырымдар жасалды.

Хикметтердегі айшықтау үлгілері белгілі бір сөздер мен сөз тіркестеріне ерекше екпін түсіріп, әсерлілігін арттырып қана қоймай, автордың айтпақ болған ойы мен идеялық мазмұнын айқындайды.

Ясауи хикметтерінде дінге, рухани ілімге деген құрметті таныту мақсатында қайталаудың барлық түрлері қолданылады. Аллаға мадақ, пайғамбарға салауат айтуда мінәжат, мадақ сипатындағы хикметтерде қолданылған эпифоралық қайталаулар көп кездесетін көркемдік әдіс ретінде болып келеді. Мінәжат жырлары Жаратушыға бағытталып айтылады, ал мадақ хикметтері пайғамбарға, төрт халифаға арналады. Ясауи хикметтерінде арнау, риторикалық сұрау, Алланың, пайғамбардың, өзінің есімдерін әр шумақта қайталап беру тәсілдерін қолдану арқылы адамзаттың мұратына айналған рух биіктігі мен кемелденуін, ақиқатты танытады.

Ясауи хикметтері мазмұндық-идеялық жағынан ғана емес, көркемдік қырынан да барлық талаптарға жауап береді. Құрылымдық, көркемдік ерекшеліктерімен өзінен кейінгі әдеби туындыларға да ықпал етіп, жалғасын тауып келе жатқан Ясауи хикметтерін әдебиеттің үздік үлгілерінің қатарына жатқыза аламыз.

Әдебиеттер

1. Кенжетай Д. Қожа Ахмет Ясауи дүниетанымы. – Түркістан: Қ.А.Ясауи атындағы халықаралық Қазақ-Түрік университеті, 2004. – 341 б.
2. Әбуов А. Қожа Ахмет Ясауидің дүниетанымы. Алматы: Көкжиек, 2022. –204 б.
3. Қорғанбеков Б. Қожа Ахмет Ясауидің «Диуани хикметі» және қазақ фольклоры. – Астана: Сарыарқа, 2012. –256 б.
4. Шарипов А. Зарождение и становление системы стихотворных жанров в древнетюркской и тюрко-татарской литературе (VIII-XIV вв). Казань:

Издательство Казанского университета, 2001. – 364 с.

5. Кенжетай Д. Қазақ мұсылмандығы және оның қалыптасу алғышарттары: Монография. Астана: «Рухани құндылықтарды қолдау қоры» корпоративтік қоры, 2018. – 248 б.

6. Сыздықова Р. Ясауи «хикметтерінің» тілі. – Алматы: Сөздік-словарь, 2004. – 552 б.

7. Гуманитария. Анықтамалық / Құрастырғандар: Айтуғанова С., Байтанасова Қ., Аймұхамбет Ж., Оразбек М., Сағынадин Г., Кәпұлы Д., Миразова М. – Алматы: ARDA, 2020. – 244 б.

8. Диуани хикмет (хикмет жинағы) / Топтастырып, қазақ тіліне аударғандар: Қ. Қари, Ғ. Қамбарбекова. – Астана: Ғылым, 2016. – 210 б.

9. Жақыпов Ж. Сопылық түркі поэзиясын декодтау тәжірибесінен (Ясауидың «Диуани хикмет» мәтіні материалында) // *Turkic Studies Journal* 3 (2023). – Б. 110-122.

10. Sarekenova, K., Aimukhambet, Z., Malikov, K., Salikzhanova, S., Zhylykybay, G., Assanbayeva, Y. Effects of online learning and digital conversation-based activities on the transfer of cultural values in language and literature classes. *International Journal of Education in Mathematics, Science, and Technology (IJEMST)*, 11(2), 471-492. <https://doi.org/10.46328/ijemst.3135>.

11. Жеменей И. «Тарих-и-Рашиди» еңбегінің тарихи әлемі. – Алматы: Арыс, 2009. – 200 б.

С.Ш. АЙТУГАНОВА, Қ.Қ. СӘРЕКЕНОВА

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан

ФУНКЦИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ФИГУР В ХИКМЕТАХ ЯСАУИ

Аннотация. В данной статье осуществляется глубокий анализ хикметов Ясауи в художественно-образном аспекте. Особое внимание уделяется значению хикметов как жанра поэзии, а также выявлению моделей интерпретации жанра. В ходе исследования выявлена важная роль поэтического повтора, который служит видом уточнения при изложении таких фундаментальных понятий, как моральная добродетель, человеческий долг, вера и духовная чистота.

Ходжа Ахмет Ясауи, выдающийся представитель суфизма, искусно объединил древнетюркскую поэзию с восточно-арабской и персидской поэзией, создав уникальную поэтическую модель в тюркском мире. Слияние различных жанров восточной поэзии с укоренившейся традицией тюркской поэзии и формирование хикметов представляют значительное достижение в

литературе, а стремление к углублению содержательной наполненности этого жанра демонстрирует новые духовные ценности. Поэтические повторы играют важную роль (как художественный прием) раскрытия смысла.

Смысл и содержание творчества Ясауи, духовно-познавательное значение хикметов стали объектом изучения ряда исследований. Они были всесторонне рассмотрены с языковой, литературной и этнографической точек зрения. Образцы повторов, использованные автором хикметов, их идейно-художественная функция также требуют специального изучения. Ясауи был не только крупным представителем духовного учения, но и поэтом, ярким представителем традиционной поэзии, поэтому его хикметы гармоничны в своей форме. В статье анализируются такие типы поэтического повтора, как анафора и эпифора, используемые поэтом. В статье на основе анализа стилистических фигур делаются определенные выводы.

Ключевые слова: хикмет, поэзия, художественность, поэтическое повторение, анафора, эпифора.

S. SH. AITUGANOVA, K.K.SAREKENOVA

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

ARTISTIC FUNCTION OF THE FIGURES IN YASAWI'S HIKMETS

Abstract. In the article, the collection of Yasawi's hikmets is taken as the object of analysis from an artistic and figurative point of view. The significance of hikmets as a genre of poetry will be examined and its patterns of figures will be identified. The important function of poetic repetition, as a rhetorical device for introducing concepts such as moral properties, human duty, morality, and spiritual purity, will be explored.

Khoja Ahmed Yasawi, the great representative of Sufi teaching, skillfully harmonized ancient Turkic poetry with Eastern Arabic and Persian poetry and created the best poetic pattern in the Turkic world. Mixing several genres of oriental poetry with the long-established tradition of Turkic poetry and the formation of the hikmet genre is in itself a great achievement, and the desire to deepen the substantive weight of this genre shows a new spiritual height. Poetic repetition plays an important role as an artistic approach to revealing content.

The meaning and content of Yasawi's hikmets and their spiritual and cognitive significance have become the subject of a number of studies. It was comprehensively examined from the point of view of language, literature and ethnography. The repetition patterns used by the author of hikmet and their ideological and artistic function also require special study. Since Yasawi is not only a great exponent of spiritual teachings, but also a poet immersed in traditional poetry, his hikmets are also distinguished by their artistry. The article identifies the types of poetic repetition

used by the poet, such as initial (anaphora) and final (epiphora) repetition, and draws conclusions based on this.

Keywords: hikmet, poetry, figure, poetic repetition, anaphora, epiphora.

Reference

1. Kenjetai D. Qoja Ahmet İasauı dūnietanymy. – Türkıstan: Q.A.İasauı atyndaǵy halyqaralyq Qazaq-Türk universiteti, 2004. – 341 b.
2. Äbuov A. Qoja Ahmet İasauıdıñ dūnietanymy. Almaty: Kökjiek, 2022. – 204 b.
3. Qorǵanbekov B. Qoja Ahmet İasauıdıñ «Diuanı hikmeti» jäne qazaq föklory. – Astana: Saryarqa, 2012. – 256 b.
4. Şaripov A. Zarojdenie i stanovlenie sistemy stihotvornyh janrov v drevnetürkskoı i türko-tatarskoı literature (ÜII-HIÜ vv). Kazän: İzdatelstvo Kazanskogo universiteta, 2001. – 364 s.
5. Kenjetai D. Qazaq müsylmandyǵy jäne onyñ qalyptasu alǵyşarttary: Monografıa. Astana: «Ruhani qūndylyqtardy qoldau qory» korporativtik qory, 2018. – 248 b.
6. Syzdyqova R. İasauı «hikmetteriniñ» tılı. – Almaty: Sözdik-slovär, 2004. – 552 b.
7. Gumanitaria. Anyqtamalyq / Qūrastyrǵandar: Aituǵanova S., Baitanasova Q., Aimūhambet J., Orazbek M., Saǵynadin G., Käpūly D., Mirazova M. – Almaty: ARDA, 2020. – 244 b.
8. Diuanı hikmet (hikmet jınaǵy) / Toptastyryp, qazaq tiline audarǵandar: Q.Qari, Ğ.Qambarbekova. – Astana: Ğylym, 2016. – 210 b.
9. Jaqypov J. Sopylyq türkı poeziasyn dekodtau täjiribesinen (İasauıdyñ «Diuanı hikmeti» mätinı materialynda) // Turkic Studies Journal 3 (2023). – B. 110-122.
10. Sarekenova, K., Aimukhambet, Z., Malikov, K., Salikzhanova, S., Zhylykybay, G., Assanbayeva, Y. Effects of online learning and digital conversation-based activities on the transfer of cultural values in language and literature classes. International Journal of Education in Mathematics, Science, and Technology (IJEMST), 11(2), 471-492. <https://doi.org/10.46328/ijemst.3135>.
11. Jemenei İ. «Tarih-i-Raşidi» eñbeginiñ tarihi älemi. – Almaty: Arys, 2009. – 200 b.

Авторлар туралы мәлімет:

Айтуғанова Саулеш Шамшақызы – филология ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, Астана, Қазақстан.

Айтуғанова Саулеш Шамшаевна – кандидат филологических наук, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Aituganova Saulesh Shamshakyzy – Candidate of Philological Sciences, professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Сәрекенова Қарлығаш Құрманғалиқызы – филология ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, Астана, Қазақстан.

Сәрекенова Қарлығаш Құрманғалиқызы – кандидат филологических наук, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Sarekenova Karlygash Kyrmangalykizi – Candidate of Philological Sciences, professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.